

Klaniczay Gábor

Egotrip

Amikor az embert, megtisztelő módon, végigkérdezik tudományos pályafutásáról, örömmel válaszol, megpróbál életútjából érdekes történetet kikerekíteni, elgondolkodik a jól kigondolt, műhelytitkokat firtató, érdeklődve útmutatást váró vagy éppenséggel ravaszul zavarba ejteni próbáló kérdéseken, megpróbál őszintén, s ha sikerül, magvasan megválaszolni mindent. Volt szerencsém már egyszer, ezelőtt hat évvel egy ilyen szakmai életútinterjút adnom a *Sic Itur ad Astra* bölcsész folyóiratnak.¹ Nehezebb az ember dolga azonban, ha nem ülnek vele szemben az érdeklődő beszélgetőpartnerek, ha magának kell sorra feltennie az értelmesnek szánt vagy kényes kérdéseket. Ehhez is megvan persze az adekvát műfaj: az intellektuális önéletrajz. Egy példát említek csak: a közelmúltban jelent meg Kornai János visszaemlékezése,² ahol követésre méltó mintát találhatunk arról, hogyan illene intellektuális önéletrajzot írni. Hogy ne csak mai emlékeire és nézőpontjára támaszkodjon, amikor szintetikus összképet ad saját pályafutásáról, Kornai újraolvasta minden könyvét, cikkét, valamint a rájuk kapott szakmai értékeléseket, reakciókat, kritikákat. S mi több, levéltári kutatásokat folytatott és felkutatta a szakmai kapcsolatairól készült feljelentéseket, titkosszolgálati jelentéseket is.

Felvetődik azonban a kérdés: benne vagyok-e már abban a „korban”, amikor saját pályafutásomat úgy szemlélhetem, mint önálló értékelésre méltó, többé-kevésbé lezárt, kerek történetet? Bár az ötvenöt év nem kevés, sőt, mint tragikus halálesetek figyelmeztetnek, van, akinek nem is adatik sokkal több vagy akár ennyi sem, úgy érzem, az önéletrajznak számomra még nincs itt az ideje. Tudom persze, hogy nemcsak visszaemlékezésről volna most itt szó, nem feltétlenül az ünnepektől „nagy öregek” *A Life of Learning* típusú önbemutatásáról, hanem inkább a francia *ego-histoire* műfajáról, arról, hogy a történész munka közben nem mulaszthatja el, hogy szembenézzen saját – akár kimondatlan – előfeltevéseivel és némi bepillantást adjon a munkáit meghatározó személyes világába. De itt is megvan a veszély, Szécsi Margittal szólva, hogy „úgy néztem magamra mindig, ahogy csodára nézni illik...” – ezt nehezen tudják az emberek elkerülni. Másrészt viszont az ember szeretné, ha pontosan értenék azt, amit különböző helyzetekben mondani akart, felelősséggel tartozik tanítványaiért és azokért az ügyekért, amiket képviselt, védeni, bizonyítani, magyarázni akarja saját igazát.

Mint látható, minden ambivalencia ellenére volna tehát mondandóm ebben a körkérdésben, melynek külön pikantériája, hogy struktúrát adó „standard” kérdések helyett mindenkire rábízta, hogy maga választotta formában és terjedelemben

1 Lajtai László – Takács Erzsébet: „A történelemben az ember valahogy az élet teljességével foglalkozik.” Interjú Klaniczay Gáborral. *Sic Itur ad Astra* 1999. (11) 2–4. 3–19.

2 Kornai János: *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

nyilvánuljon meg e helyen – bizonyára érdekes lesz ez csokorba gyűjtve. Jöhet tehát az önéletrajzi körutazás, az „egotrip”.

CSALÁD, ISKOLÁK, TANÁROK

Ahhoz, hogy történész, s azon belül középkorkutató legyek, a legmeghatározóbb indítást apámtól, Klaniczay Tibortól kaptam. Erről meséltem a fent említett interjúban, és még részletesebben abban az előszóban, amit Árpád-házi Szent Margit legendáiról apám halála után megjelentetett „közös könyvünkhöz” írtam.³ Tőle és művészettörténész–régész anyámtól, Bessenyei Máriától sokat hallottam kisgyermek koromtól kezdve a középkori és a reneszánsz kultúra szépségeiről és izgalmairól. A mesék, történeti könyvek, művészeti albumok nyomán velük kezdtem el bejárni a műemlékeket és a múzeumokat előbb Magyarországon, majd a Felvidéken (ahonnan apám családja származik) és Dalmáciában, később pedig Franciaországban, ahol apám 1967–68-as párizsi vendégtanársága alkalmából az egész család kinn töltött egy évet. Már általános iskolás koromban eldöntöttem, hogy középkorkutató leszek, amikor 12 éves koromban elkészítettem első írógéppel írt iskolai dolgozatomat a keresztes hadjáratokról, s elhatározásom mellett azóta is kitartottam. Sok-sok beszélgetésre emlékszem, ahogy apám bontakozó történeti érdeklődésemet újabb és újabb történetekkel, ötletekkel, hatalmas könyvespolcáról elővarázsolt olvasmányokkal támogatta, s anélkül, hogy bármilyen formában erőltette volna, hogy a családi mesterség folytatását válasszam, nagy kedvet csinált hozzá.

További ösztönzést kaptam általános iskolai és gimnáziumi történelemtanáraitól, Bíró Ferencétől és Salamon Zoltánétól. Bölcsészkar tanárim közül kettőt emelnék ki: H. Balázs Éva irányította figyelmemet a francia *Annales*-kör megközelítései felé, az ő szemináriumain kaphattunk ízelítőt abból, hogyan lehet a csodálni való „régí” történetíró mesterek erudícióját a történelmi elemzés újféle, modern, kritikus módszereivel párosítani, hogyan lehet az egyetemes történetet a magyarországi nézőpont és egy felvilágosult értékrend ötvözésével végiggondolni. Sz. Jónás Ilona szemináriumain mindehhez az engem közelebről érdeklő középkori műveltség csodálatából, szeretetéből, megbecsüléséből kaptunk hosszú évekre szóló útravalót.

Szakedolgozatomat a középkori eretnekmozgalmak történetéről írtam, Székely Györgyhöz. Úgy nézett ki, hogy ott maradhatok ösztöndíjasként a tanszéken, de ez lekerült a napirendről egy „politikai ügy” miatt: írásban tiltakoztam az ellen, hogy diploma nélkül kirúgták egy végzős évfolyamtársunkat, Kőrösi Zsuzsát, mert petíciót szervezett az abortusz ügyben akkoriban tervezett szigorítások elkerülésére. Egyetem után négy évet a *Világosság* szerkesztőségében dolgoztam, ami nem volt haszontalan, kitanultam egy újabb mesterséget, a szerkesztést és a folyóirat-csinálást, amivel azóta is rendszeresen foglalkozom. Ahhoz is hozzásegített e munka, hogy történészi megközelítésemet megpróbáljam egy szélesebb, ha tetszik, inter-

3 Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. Budapest, Argumentum, 1994. 5–13.

diszciplináris kontextusba helyezni, támaszkodva a szociológia, az antropológia, a valláselmélet általánosabb nézőpontjaira.

1976-ban lehetőséget kaptam, hogy négy hónapot ismét Párizsban töltsék, s ott posztgraduális tanulmányokat folytassak az École des Hautes Études-ön és a Sorbonne-on. Legkedvesebb tanárom itt Jacques Le Goff lett, akinek a középkori értelmiségről szóló könyvét már korábban lefordítottam magyarra. Az *Annales*-kör számos tagjával személyesen is megismerkedve, óráikra járva jelentősen átalakult a történettudományról alkotott képem: megtanultam, hogy a történeti dokumentumok tanulmányozása mellett ugyanilyen fontos tisztázni azt is, hogy milyen problémára keresünk megoldást (*histoire-problème*), s hogy a történész milyen sokat nyerhet, ha itt támaszkodik a rokottudományok elméleti kiindulópontjaira és módszereire. Ekkor indult Jacques Le Goff és Jean-Claude Schmitt szemináriuma a középkori példabeszédekről (ahol a bollandisták, folkloristák, irodalmárok, teológusok és szociológusok vizsgáldtak együtt a történészekkel a középkori egyházi és népi kultúra közötti szövegátdorláról) és egy másik szeminárium a középkori gesztusokról (ahol inkább antropológusok, kineziológusok, művészettörténészek ültek együtt). Ebben a környezetben saját témámat, a középkori eretnekek tanulmányozását a történeti antropológia újszerű kérdéshelvéseihez próbáltam kapcsolni (ekkoriban jelent meg Le Roy Ladurie sikerkönyve, a *Montaillou*). Első komolyabbnak tekinthető tanulmányom azzal foglalkozott, hogyan támaszkodtak az eretnekek és általában a vallási mozgalmak a testi és öltözködési szimbólumokra (a szakadt, szegényes ruha, a mezítlábasság, a szakállviselet, vagyis az „apostoli külső” hatására). Ennek az érdeklődésnek köszönhetően Párizsból hazatérve lehetőséget kaptam, hogy öltözködéstörténetet és divat-szociológiát tanítsak az Iparművészeti Főiskolán, amit óraadóként öt-hat éven át folytattam.

Tanáraim sorában még három nevet kell említenem, bár egyikükhöz sem jártam semmilyen órára. 1978-ban Szűcs Jenő felvett tudományos segédmunkatársnak az MTA Történettudományi Intézetébe, s az öt év, amit ott töltöttem, s mindezekelőtt a vele folytatott rendszeres eszmeftuttatások sokat jelentettek a számomra. Itt kristályosodott ki új érdeklődési területem, a középkori magyarországi szentkultusznak a dinasztikus politika és az összehasonlító vallástörténet kontextusába helyezett vizsgálata. Ebben az időben sokszor felkerestem az engem foglalkoztató problémák megbeszélésére Fügedi Eriket is, aki nyugdíjas kora ellenére a „legfiatalosabb”, legmodernebb szemléletű magyar középkorkutató volt, ekkoriban épp Kapisztrán csodáival foglalkozott. Makkai László volt a harmadik tanáregyéniség, az ő intézeti szobájában kávézgatva folytak a hétfő és péntek délelőtti izgalmas eszmecserék, s vele osztoztunk a leginkább az *Annales*-kör iránti rajongásban. 1979 és 1983 között vele szerveztük az intézetben az „Anyagi kultúra – szokásrend – mentalitások” című interdiszciplináris vitasorozatot, egy asztalhoz ültetve történészeket, néprajzosokat, régészeket, művészettörténészeket, irodalmárokat. Egy ilyen vitaülés kapcsán kerültem kapcsolatba a boszorkányság története iránt érdeklődő Pócs Évával, és ebből a találkozásból egy azóta is tartó közös kutatás lett. E vitasorozat hozzájárult ahhoz is, hogy Hofer Tamással és Niedermüller Péterrel 1983-ban

történész–néprajzos–demográfus konferenciát szerveztünk a „történeti antropológia” népszerűsítésére.⁴

1984-ben, H. Balázs Éva hívására az Intézetből átmentem az ELTE Középkori Egyetemes Történeti Tanszékére. (Ami azt illeti, ez nem volt könnyű hadművelet, mert abban az időben „ellenzéki” tevékenységem, „aláírásaim” miatt a különböző „hivatalok” meglehetősen bizalmatlansággal viszonyultak hozzám, egyáltalán örülhettem, hogy Ránki György toleranciájának köszönhetően 1980 táján nem veszítettem el munkahelyem, mint sokan mások.) Az egyetemen nagy örömmre elkezdhettem azzal foglalkozni, amire mindig is készültem: a középkori egyetemes történelmet tanítani, hasonló szemléletben, ahogy ez egy évtizeddel korábban Párizsban elbűvölt, és megpróbálva tovább követni, bemutatni a nemzetközi történettudomány legfrissebb eredményeit.

TÉMÁK, MŰHELYEK, SZAKMAI KAPCSOLATOK

A nyolcvanas években kutatóként két nagyobb témakörben vizsgáltam. Az egyik a középkori magyarországi dinasztikus szentkultuszok kérdésköre, amelynek új szempont szerinti rendszerezésében nagy hatással voltak rám az *École française de Rome*-ben dolgozó André Vauchez tanulmányai az öröklődő, dinasztikus szentség (a *beata stirps*) elképzeléseiről, és a szentté avatási perek problémaköréről. Sorra vizsgálva középkori szentjeink legendáit, kultuszát, megragadott az a változatosság és gazdagság, ahogy az általuk megtestesített szentideál korról korra új formában tudta összefoglalni a kornak fontos eszményeket az igazságos uralkodóról, a keresztény eszméken nevelkedő hercegről, a hazáját bátran védelmező lovagkirályról, az udvari pompának, hatalomnak hátat fordító, kolostorba vonuló szent hercegnőről. A hagiográfia nemzetközi szakirodalmával megismerkedve nyilvánvalóvá lett számomra, hogy az uralkodóházból kikerülő szentek feltűnően nagy száma, amit a magyar történetírás az Árpád-ház kivételes „karizmatikus” jellegzetességének tekintett, valójában összeurópai jelenség, a középkor legtöbb országában megtalálható. Ebből az következett, hogy a középkori szent király kultuszok alakulását csak egy széles körű, minden ide sorolható példára kitérő összehasonlító vallástörténeti vizsgálódás nyomán jellemezhetjük. Másfelől, korántsem magától értetődő a királyszentek és dinasztikus kultuszok ilyen nagy száma, hiszen az uralkodók szentként történő tisztelete ellentétben állt a szentkultusz eredeti formájával. Ezt csak egy sok évszázados kora középkori átalakulás tudta olyanná tágítani, hogy a világi hatalom képviselőinek is helye legyen benne. Ez lett az egyik szélesebb témakör, amely mind a mai napig foglalkoztat.

Másik kutatási témám, a népi vallás és a boszorkányhiedelmek, boszorkányüldözések története az előbbivel párhuzamosan, és bizonyos mértékig azzal összefüggésben alakult ki. A szentkultusz vizsgálatának fontos aspektusa a szentek ereklyéi-

4 Hofer Tamás (szerk.): *Történeti antropológia*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1984.

hez fűződő népi hiedelmek, ünnepek, zarándoklatok, csodás gyógyulások kutatása. Minderről páratlanul részletes képet ad egyik leggazdagabb középkori forrásunk, Árpád-házi Szent Margit szentté avatási vizsgálatának 1276-ban készült jegyzőkönyve. A csodás gyógyulások leírásaiban ugyanakkor számos olyan jelenséggel találkozunk, amely a népi gyógyítás ambivalens megnyilvánulásaira, a mágikus gyógy módokra utal. Részben ez keltette fel érdeklődésem a samanizmus és a boszorkányság kutatásával foglalkozó történeti néprajz iránt. Az ebből kialakuló együttműködés egy munkacsoport kialakulásához vezetett 1984-ben, ahol Pócs Évával és fiatal néprajzosok, történészek egy csoportjával azt az ambíciózus célt tűztük ki magunk elé, hogy számítógépes adatbázist hozunk létre a magyarországi boszorkányperek vizsgálatára. Éveken át kísérleteztünk a megfelelő kódolási rendszer fellelésével és alkalmazásával, ami egyébként célravezető tanulási folyamat volt előfeltevéseink tisztázására, a boszorkánnyádak, a hiedelmek és a bírósági kényszerítő mechanizmusok strukturális jegyeinek a megértésére.⁵ A még mindig csupán félkész adatbázisnál azonban fontosabbnak bizonyult két „melléktermék”. A boszorkányperek levéltári forrásainak felkutatása nem kevesebb, mint nyolckötetnyi forráskiadvány megszületéséhez vezetett, és a témakörben féltucatnyi hazai és két nagyszabású nemzetközi konferenciát rendeztünk Pócs Évával, melynek során fontos, új nemzetközi együttműködés szálai szövődtek néprajzkutatók, antropológusok és történészek között.⁶

Mint látható, az újabb témákhoz újabb műhelyek, szakmai kapcsolatok is tartoztak. Igen fontos volt számomra, hogy e kutatások során magyarországi csoportjaink együttműködésbe tudtak kezdeni a nemzetközi kutatás hasonló műhelyeivel. Ebben nagy segítségemre volt néhány külföldi kolléga. A továbbra is rendszeresen ápolt párizsi összeköttetésem lehetővé tették, hogy a szentekről folytatott kutatásaimat több ízben is bemutathassam Le Goff és Jean-Claude Schmitt „történeti antropológiai csoportjában”, sőt, egy hónapig taníthassak is ott. Ezzel egy időben megismerkedtem egy másik, e témával foglalkozó műhellyel, a római Sofia Boesch Gajano által szervezett olasz hagiográfiai társaság úttörő történeti-szociológiai kutatásaival.

Római kutatásaim során barátkoztam össze Carlo Ginzburggal, akinek a boszorkányhit és a samanizmus összefüggéseiről ekkoriban folytatott kutatásai izgalmas vitákhoz vezettek, s aki Giovanni Levi barátjával a kilencvenes években oly népszerűvé váló „mikrotörténelem” irányzatának egyik úttörője lett. (Ezt az ösztönzést követve sikerült 1988-ban a Magvető Kiadónál egy hasonló nevű, rövid életű könyvsorozatot indítanom, amit később Benda Gyulával és Szíjártó Istvánnal az Osiris Kiadónál támasztottunk fel újra a kilencvenes évek végén.) A kora újkori „népi kultúra” szakértője, a cambridge-i Peter Burke hozott kapcsolatba a boszorkányság összehasonlító kutatásával foglalkozó angol és skandináv csoportokkal, és

5 E kutatásokat részletesebben leírtam: A κλειω-boszorkánypere-adatbázis (Pócs Éva, Tóth G. Péter és Robert Wolosz társszerzőkkel). In: Pócs Éva (szerk.): *Demonológia és boszorkányság Európában*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2001. 293–335.

6 Minderről áttekintést ad a legfrissebb konferencia-kötetbe Pócs Évával közösen írt előszónk: Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Communicating with the Spirits. Demons, Spirits, Witches I*. Budapest, CEU Press, 2005. 1–14.

ő volt az, aki többször Magyarországra látogatva talán a legsikeresebben népszerűsítette az „új történetírás” francia és angolszász mintáit. Meg kell említenem még, hogy e nemzetközi kapcsolatok kiszélesítéséhez jelentősen hozzájárult, hogy a Soros Alapítvány ösztöndíjával 1986-ban négy hónapot New Yorkban tölthettem Deák István Kelet-Európa Intézetében. Ekkor Princetonban megismerkedtem az amerikai medievisztika és koraújkor-kutatás új törekvéseivel, és néhány fontos vezető egyéniségével (Peter Brown, Natalie Zemon Davis, Caroline Walker Bynum), akik a történeti antropológia amerikai változatában a „body”, a „gender” és az „identity” problémáira helyezték a hangsúlyt – mindez sok fontos új szempontot adott nekem a közép-európai női szentek elemzéséhez.

Szólnom kell néhány szót a nyolcvanas évek második felének hazai történetész-közéletéről is. 1985 és 1990 között Kosáry Domokos volt a Történettudományi Nemzeti Bizottság elnöke, aki engem kért fel titkárnak – jó lehetőség volt ez számomra, hogy megismerhessem, tanulhassak tőle és együttes iparkodással szélesíteni próbáljuk a magyar történettársadalom nemzetközi kapcsolatait. Az 1990-es madridi történetészkongresszus szervezése izgalmas feladat volt: nagy csapattal, számos előadóval, több kerekasztallal vettünk részt, még a konferenciára önerőből kijutó, történetészdíjak-világszövetséget szervező budapesti bölcsészhallgatók számára is jutott hely a magyar delegációban (igaz, ehhez kellett egy kis torzszalkodás is).

A szakmai berkekben azonban nem mindenütt mentek a dolgok ilyen simán. Néhány történész barátommal – Gyáni Gáborral, Lackó Mihállyal, Pajkossy Gáborral, Rév Istvánnal – elhatároztuk, hogy lapot indítunk az új történettudományos törekvések képviselőit, s ebből a célból meg akartuk alapítani a Magyar Történelmi Társulatban a „Fiatal Történészek Szekcióját” (a szociológusok egy hasonló kezdeményezését követve), mert lap kiadására csak egy ilyen jogi személy lehetett volna jogosult. A szekcióalapítási kísérlet azonban kudarcot vallott, a Társulat vezetősége, nyilvánvaló politikai megfontolásból, visszautasította indítványunkat, arra hivatkozva, hogy a „generációs” szervezkedési forma nem megfelelő. Amikor azonban új keretben, „Társadalomtudományi Szekció” formájában nyújtottuk be kérvényünket, összefogva a Benda Gyula és Kövér György által szervezett baráti-szakmai körrel is, erre az indítványra sem született pozitív válasz. Egy idő után elfogyott a türelmünk és együttműködési készségünk, és ekkor szántuk el magunkat, 1986-ban, hogy megalapítjuk a Hajnal István Kör, melynek első elnöke Bácskai Vera lett, alelnöke pedig Benda Gyula. A körön belül a mi szűkebb társaságunkat továbbra is a lapalapítás problémája izgatta, és amikor erre 1989-ben újféle lehetőség nyílt, egy szélesebb, más társadalomtudomány-területek képviselőiből összetevődő társasággal (Bence Györggyel, Erős Ferencsel, Laki Mihállyal, Szörényi Lászlóval, Vági Gáborral) megalapítottuk a *Budapesti Könyvszemle – BUKSZ* nevű folyóiratot. A péntek délutáni szerkesztőségi ülések azóta a legfontosabb és legizgalmasabb szellemi műhelyek közé tartoznak szakmai életemben.

ÚJ INTÉZMÉNYEK ÉS RÉGI PROBLÉMÁK

A rendszerváltás óta eltelt tizenöt év hovatovább egy új korszakká lett, furcsa dolog, hogy már erre is, mint történelemre gondolhatunk vissza. A politika világát itt most nem tárgyalom – a szakmai önéletrajzhoz elég annyi, hogy mint számos történész pályatársamat, az új feladatok és lehetőségek engem is vonzottak, részt vettem az SZDSZ megalakításában, első megmozdulásaiban, „kulturpolitikai” elképzeléseinek kidolgozásában, de néhány hónap után láttam, hogy a politikuslét teljes embert kíván, és én úgy döntöttem, hogy inkább megmaradok tanult mesterségemnél, a történettudománynál és az egyetemi oktatásnál. Az átalakulás első éveiben itt is kinyíltak a kapuk, reform kezdődött a bölcsészkaron, közelebb került a világ, új ösztöndíj lehetőségek nyíltak meg kinn és új intézményeket alapíthattunk itthon. Az ember nem tudta, melyik irányba is rohanjon.

1989-ben alapította Granasztói György a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales-lal (EHESS) együttműködve az „Atelier” elnevezésű posztgraduális műhelyt, amelynek irányításában az ő felkérésére egy évtizeden át részt vettem, s amely a francia történeti iskola vívmányainak legjelentősebb terjesztője, s egy tucatnyi e szemléletben kutató fiatal történész útnak indítója lett Magyarországon.

A Soros Alapítványnak a bölcsészkar megreformálására felajánlott pályázataira támaszkodva, a reformok egyik szervezőjeként kidolgoztam egy új oktatási forma, a tanszékek kínálatát kiegészítő „programok” intézményes kereteit, és erre támaszkodva 1990-ben Gerő Andrással megalapítottuk a „Történeti antropológia” programot. E program az „új történetírás” fontos képviselője lett az ELTE tanrendjében, s amíg külső pályázati támogatást is tudott szerezni, olyan oktatókat tudott bevonní a történészképzésbe, mint Fügedi Erik vagy Hofer Tamás. (A „Történeti antropológia” program napjainkig működik, 1997 óta Szíjártó István irányításával.)

A politikai és szakmai közélet felgyorsulása abban a pillanatban jött, amikor, szerencsés módon, épp kész lettem első két könyvemmel, a Magvető Könyvkiadónál megjelent *A civilizáció peremén* és a cambridge-i Polity Press valamint a Princeton University Press által kiadott *The Uses of Supernatural Power* című tanulmánykötetekkel, mindkettő 1990-ben látott napvilágot. Noha volt egy kb. egyharmadnyi átfedés a két könyv között, valójában két különböző gondolati struktúra jegyében elrendezett, alaposan átszerkesztett tanulmányokat szerkesztettem össze az egyikben is és a másikban is. *A civilizáció peremén* a középkori és kora újkori keresztény kultúráról a történeti antropológia jegyében próbál sokszínű képet festeni, a *The Uses of Supernatural Power* ugyanebben a történeti időszakban a kereszténység és mindenekelőtt a „népi vallásosság” három egymással ellentétes, s ugyanakkor mégis összefüggő területével, a szentkultusszal, az eretnekmozgalmakkal és a boszorkánysággal kapcsolatban próbál új, átfogó értelmezést felvetni. Míg a magyar kötet a hazai történész szakmában meglehetősen visszhangtalanul maradt (tudomásom szerint egyedül Fügedi Erik ismertette egy eldugott helyen), az angol kötettel sikerem lett, ennek köszönhetem, hogy 1990/91-ben meghívtak Fellow-nak a berlini Wissenschaftskollegba, 1992-ben pedig a kaliforniai Getty Centerbe.

Az a másfél év, amit e két princetoni mintájú Institute for Advanced Study munkatársaként kutathattam, szakmai pályafutásom leginspirálóbb és legtermékenyebb időszakai közé tartozik.

A Berlinben töltött év alatt megismerkedtem a német középkorkutatás több fontos műhelyével, előadtam Reichenauban a Konstanzer Arbeitskreis für Geschichte évi konferenciáján, voltam Wolfenbüttelben, és Berlinben közelebbi kapcsolatba kerültem a Freie Universität tanító Kaspar Elmmel. Ez alatt az év alatt állt össze a középkori szent királyokról tervezett könyvem – melynek véglegesítése magyar és angol változatban azután még majdnem egy további évtizedet vett igénybe. Ugyanekkor született meg az a terv, egy a Wagenbach Könyvkiadó által kiadott kis *Heilige, Hexen, Vampire* című kötet munkálatai közben, hogy a szent királyok után következő könyvemnek annak a két témakörnek az összevetéséről kellene írnom, amivel eddig külön-külön, egymástól függetlenül foglalkoztam: arról kellene írnom, hogy hogyan kapcsolódott egymáshoz a középkorban, minden végletes különbség ellenére a szentség és a boszorkányság.⁷ Most épp – tizenöt év elmúltával – e könyvön dolgozom.

A kaliforniai Getty Centerben egy fél évet töltöttem, s a legfontosabb hatás itt – a kutatóközpont profiljának megfelelően – a művészettörténet felől, a képi források újféle történettudományos értelmezése oldaláról ért. Az itt töltött hónapok alatt, a Getty Center könyvtárának és fényképtárájának segítségével tártam fel Árpád-házi Szent Margit különleges kultuszának ikonográfiáját (mely minden történelmi alap nélkül Szent Ferenchez hasonló stigmatizáltnak tüntette fel őt), a távolból kapcsolódva ezzel – akkor már halálos beteg – édesapám utolsó irodalomtörténelmi felfedezéséhez, mely a Margit-legendák, köztük a stigmatörténet új filológiai rendszerezését kínálta.⁸ 1992-es amerikai tartózkodásomhoz kapcsolódik az egyik legrangosabb nemzetközi „fellépésem”: engem kértek fel, hogy a michigani Kalamazoo-ban évenként megrendezett International Medieval Congress of Medieval Studies két Plenary lecture-je közül az egyiket megtartsam. A formálódóban lévő „szentség és boszorkányság” problémaköréről beszéltem – elmondhatom, hogy nyomasztó és megfélemlítő élmény volt, különösen az első tíz percben, egy kb. ezerfőnyi hallgatóság előtt beszélni. Biztos lehettem, hogy majdnem minden ténynek, gondolatnak, amit említhetek, akad nálam jobb szakértője a közönség soraiban. Amikor azonban túljutottam a kezdeti stresszen, úgy éreztem, mintha vitorlás hajón ülnék, amelyet repít előre az érdeklődő figyelem szele.

A Gettyből hazatérve újabb intézmény-alapításokba fogtam. Kint tartózkodásom alatt megnyertem az emigránsként Vancouverben élő és épp hazatelepíteni készülő Bak Jánost, hogy csináljunk együtt a Soros György által nemrég alapított Közép-Európai Egyetemen (CEU) egy Medievisztika Tanszéket. Nem volt könnyű Sorost (és főleg tanácsadóit) meggyőzni, hogy az új egyetemnek épp az adhat

7 E könyv előmunkálataihoz lásd: A rontás- és gyógyításebeszélések struktúrája: maleficium és csoda. In: Benedek Katalin – Csonka-Takács Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténelmi tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1999. 103–120.

8 E kutatás eredményeit lásd: Klaniczay Tibor – Klaniczay Gábor 1994.

rangot, ha a jelen problémáival foglalkozó programok (alkotmányjog, privatizációs közgazdaságtan, politikatudomány, tranzitológia) mellett a „klasszikus” diszciplínák is képviselve vannak, különös tekintettel arra, hogy a múlt, a középkor értelmezése körül a posztkommunista nacionalizmusok épp olyan háborút vívnak, mint a jelenben. Széles látókörüket bizonyítja, hogy elfogadták érveinket. Ma is úgy érzem: életem legnagyobb diadala ennek a posztgraduális tanszéknek a megalapítása, melynek kiépítésében Bak János mellett oroszánrésze lett Laszlovszky Józsefnek és több más kollégámnak is.⁹ A soknemzetiségű diákcsoporttal és a nemzetközi professzori gárdával tizenhárom éve folytatott közös munkánk során mintegy 350 M.A. és 37 Ph.D. disszertáció került megvédésre, több tucatnyi konferenciát rendeztünk, és rendszeresen vendégül láthattuk a nemzetközi történettudomány olyan hírességeit, mint Jacques Le Goff, Giles Constable, Aleksander Gieysztor, František Šmahel, Bronisław Geremek, Aron Gurevics, Patrick Geary, Peter Brown, Natalie Zemon Davis, Ihor Ševčenko. Nehéz röviden összefoglalni mindazt az inspirációt és fontos tanulságot, ami e munka során felhalmozódhatott. Kettőt mégis említének. Az egyik a közép-kelet-európai történelem összehasonlító vizsgálatának új lehetősége: amikor egyazon szemináriumban hét-nyolc ország kiváló doktorandusza tanul együtt, az eddig áthatolhatatlannak tetsző nyelvi kulturális határok hirtelen porózássá válnak, nincs olyan forrás, könyv, cikk, információ, melynek mellőzését „bocsánatosá” teszik a nyelvi nehézségek, nincs olyan helyi sajátosság, melynek pontos értelmezése rövid időn belül nem tisztázható. A másik a rendszerint két külön világgént szemlélt nyugati és a keleti kereszténység világa közötti kapcsolatok sokasága a középkorban, a kulturális érintkezés, kölcsönhatás, divatos terminussal az „histoire croisée” kutatásában nyíló új perspektívák.

A másik új nemzetközi intézmény, mely a rendszerváltás után Budapesten alakult, a Collegium Budapest – Institute for Advanced Study volt. A berlini Wissenschaftskolleg rektora, Wolf Lepenies, és titkára, Joachim Nettelbeck ötlete volt, hogy ezt az intézménytípust, mint egyfajta intellektuális Marshall tervet, egy nemzetközi (német, francia, holland, svéd, svájci és osztrák) állami és alapítványi támogatás segítségével Budapesten meghonosítsák. Épp akkor folytak az ezzel kapcsolatos tárgyalások, amikor én Berlinben fellow voltam, tőlem is kértek tanácsokat. Öt-hat évvel később, amikor az alapító rektor, Vékás Lajos utódját keresték, engem kértek fel a Collegium második rektorának. Ideiglenesen elhagyva eredeti munkahelyemet, az ELTE Középkori Egyetemes Történeti tanszékét (ahol a kilencvenes évek közepén épp én voltam a tanszékvezető), és újabb, második munkahelyemet, a CEU Medievisztika tanszékét is, 1997 és 2002 között energiáimat a Collegium rektoraként a tudományszervezésre fordítottam. Miután Berlinben és Los Angelesben megtapasztalhattam, milyen jótétemény a tudósok számára a részvétel egy ilyen interdiszciplináris, nemzetközi alkotóközösségben, csábító és megtisztelő volt a lehetőség, hogy egy hasonló intézmény budapesti működtetésében központi szerepem lehet. Ez egyúttal lehetőséget adott a történettudományos kapcsolatok további bővítésére is: a Collegium tudományos

⁹ E történet részletesebb leírását lásd: Találjuk ki a középkori Közép-Európát! Vagy fedezzük fel újra? *Beszélő* III/8. 2003. 32–40.

tanácsának első elnöke maga Georges Duby volt, az én időmben pedig Maurice Aymard, a Maison des Sciences de l'Homme igazgatója, majd Jacques Revel, az EHESS elnöke volt francia partnerünk. A Collegium meghívottjai között nemcsak egyéni kutatási tervvel jövő tudósok voltak, hanem egész kutatócsoportok is – ezek között igyekeztem a történettudománynak és általában a humántudományoknak megfelelő helyet biztosítani, s egyúttal felhasználni a világhírű külföldi tudósok ittlétét a magyarországi intézményekkel történő további együttműködések kiépítésére.

Ennyit tehát az új intézményekről – s a jelenhez közeledve még egy rövid, utolsó gondolatmenet a „régí problémákról”. A kilencvenes évekről adott beszámoló eddig úgy festhetett, mintha diadalmenet képét kívántam volna adni: felépült számos új tudományos központ, sikerült az, legalábbis a történész szakmában, amiről a hetvenes-nyolcvanas években csak ábrándozhattunk. Tudjuk, hogy a valóság ennél ellentmondásosabb. Az itt röviden bemutatott újdonságokat korántsem értékelte osztatlan lelkesedéssel a „szakma” és a szélesebb magyar közélet. A Közép-európai Egyetem magyarországi befogadásának (vagyis: hosszú ideig be nem fogadásának) a története jól ismert és szerintem elég szomorú tanmese (melynek végére a közelmúltban végre elfogadott akkreditációval szerencsére pont került). Hasonló ellentmondásos fogadtatás, hasonló politikai és ideológiai ellenakciók nehezítették a Collegium Budapest magyarországi működését. Az ellenérzésekből nekem személyesen is kijutott, amikor a középkori dinasztikus szentkultuszokról tizenöt évi munkám eredményeként született, Cambridge-ben megjelentetett monográfiám 2002-ben beadtam elbírálásra akadémiai doktori disszertációként.¹⁰ Ennek elfogadását több középkorkutató kollégám, megítélésem szerint mondvacsinált kifogásokkal megpróbálta megakadályozni (kétéves huzavona után végül sikertelenül, amit annak köszönhetek, hogy mégis többségben voltak a szakmai teljesítményemet pozitívan értékelő kollégáim).

Inkább nem minősíteném, milyen szemlélet, milyen táborok, milyen módszertani és ideológiai frontok állnak ezek mögött az intézményes és személyes konfliktusok mögött. Mert ezzel már a jelenbe érkezünk, s e problémák taglalása nem a visszaemlékezések, az „ego-histoire”, az „egotrip” műfajába tartozik. Erről majd máskor, máshol folytatjuk a vitát.

¹⁰ *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe.* Cambridge, Cambridge University Press, 2002.